

A nemzeti kérdés

(*Magyar Tudomány*, 1960. 10. szám, 570–587.)

203

Valamennyien emlékezhetünk az 1956. októberi napokra, az ellenforradalom akkori jelszavára: aki magyar, velünk tart. Ez a jelszó a magyar nemzeti érzést, a magyar nemzeti közösség tudatát akarta mozgósítani közvetlenül a proletár nemzetköziség ellen, s nem egy embert meg tudott téveszteni. Nem fűzi-e össze a magyarokat a nyelv, a kultúra, a szokások és a sors közössége, egyszóval az, amit a polgári tudományban nemzeti közösségnek szoktak nevezni? Nem osztozik-e az egyén, látszólag, a nemzet jó vagy rossz sorsában? Nem következik-e mindebből, hogy az egyéni cselekvés legfőbb mértékének a nemzet érdekét kell tekinteni?

A történelem azonban másként teszi fel a döntő kérdéseket. A történelem nagy fordulópontjain a kérdés így hangzik: kivel tartunk, Dózsával vagy Szapolyaival, Kossuthal vagy az aulikus arisztokráciával. 1919 kommunistáival vagy Horthy fehérterroristáival? Az igaz kérdés 1956-ban is ez volt: kivel tartunk, azokkal-e akik a hibák kijavításával tovább akarják építeni a szocializmust, vagy pedig azokkal, akiknek tevékenysége tudatosan vagy öntudatlanul a kapitalizmus helyreállítására irányult?

A történelem a maga alapvető kérdéseit az osztályharc és nem a nemzeti kérdés szempontjából teszi fel. A marxizmus álláspontja ez. Itt azonban a marxizmus szembekerül a polgári-nemzeti ideológiával, amely a nemzetet örök kategóriának tekinti, illetve ha el is ismeri, hogy történelmileg keletkezett, többé el nem múló kategóriának, a társadalmi élet alapkategóriájának fogja fel. [...]

A marxizmus a nemzetet a polgári fejlődés sajátos termékének tekinti. [...]

Előfordul, hogy azok, akiket a marxista kritika kiszorított a történet-és osztályfeletti nemzet polgári hadállásából, a haza fogalmához folyamodnak. [...]

Volt és van a marxista történetírásnak is egy olyan iránya, amely a haza fogalmát... megkülönbözteti a nemzet fogalmától. Ha az utóbbit a polgári fejlődés termékének tekinti, a hazában olyan eszmét lát, amely a nép magatartását a polgári fejlődést megelőző korszakban is meghatározta. Arra a történetírásra gondolok, amely a népnek, lényegében a feudális parasztságnak, az urakkal az idegen hódítók ellen közösen vívott harcaiban a hazaszeretet kifejezését látja. [...] E harcok objektív értelme kétségen kívül az állami függetlenség megvédése volt, s az ehhez fűződő érdek többnyire egybeesik a társadalom érdekével. Hogy azonban mi volt a szubjektív osztályérdek, amely a

DOKUMENTUM

paraszságot a reánehazedő kizsákmányoló hatalom megvédésére indította, magyarázat nélkül maradt. [...]

Az osztálytársadalom történeti formáinak rövid áttekintése megmutatja, hogy mindegyik formának a közösség és a közösségi szellem sajátos formája felel meg, amelyek lényegükben különböznek a polgári nemzettől és a polgári nemzeti öntudattól. A görög... társadalomban, az V. század körüli időben, a haza – a pátrisz – a városállam volt. A városállam politikai közösségébe csak az uralkodó osztály, a kisszámú szabad polgár tartozott, a jövevények és a nagyszámú, soknemzetiségű rabszolganép a közösségen kívül maradt. A nyelv és a kultúra közössége ugyan a görögök és a barbárok etnikai szembeállítására vezetett, de... a görög városállamok között a politikai közösségnek semmiféle állandó formáját és tudatát nem teremtette meg. [...] Hérodotosz semmi kivetnivalót nem talált abban, hogy Szalamisznál a görögök egy része a perzsák soraiban küzdött. Maga a városállami patriotizmus is gyenge lábakon állt. A hazaárulás mindennapos volt. Ezeknek az állapotoknak felel meg, hogy Platón vagy Arisztotelész államelméletében a nemzeti tényező semmilyen szerepet nem játszik.

Az ókori Rómában, a köztársasági időkben, ugyancsak a városállami szerkezettel és a városállami patriotizmussal találkozunk. Csak itt az államra összpontosító hazafias érzés, az állampolgári erények magasztalásával és a köztársaság hőseinek kultuszával, jóval szilárdabb alakot öltött, mint a görög városállamokban. Amikor pedig a rabszolga gazdálkodás alapján kialakult a római világbirodalom, olyan társadalmi forma jött létre, amely semmi közösséget nem mutat a nemzettel... [A] birodalom, mint politikai szervezet, városállamok óriási konglomerátuma volt, amelyek bizonyos mértékben a császári közigazgatás alatt is megtartották autonómiájukat. A római városi patriotizmus akkor már régen elhalványodott. Helyébe, a római polgárjog kiterjesztése után, az állampolgárság egyszerű jogi köteléke lépett, amely egybefoglalta a szabadokat és szembeállította őket a rabszolgákkal.

A feudalizmus és a polgári átalakulás korszakát a francia történet példájával szemléltetjük, amely, mint Engels hangsúlyozta, az osztályharc és a politikai formák fejlődését klasszikus tisztaságban ábrázolja. [...] [Franciaország mint] nyugati frank királyság kezdettől fogva a birodalom román nyelvcsoportját képviselte, a német nyelvcsoporthoz képest keleti frank királysággal szemben. A nyelvi rokonság tehát, illetve az ezáltal megkönnyített érintkezés, már kezdettől fogva alapjául szolgált a francia államalakulásnak. A X. században a francia királyság területén kétféle román nyelvet beszéltek. A Loire-től északra az északi francia – francien – nyelv uralkodott, attól délre a provençe-i nyelv. A francia királyság politikai határai azonban nem estek egybe e két nyelv határaival. Mind az északi francia, mind a provençe-i nyelv nagyszámú dialektusra oszlott. [...]

[...] Amikor a XII. század közepén a francia föld kétharmad része az angol király birtokába jutott, a flandriai, a blois–champagne-i grófok és a languedoci bárók fő hűbérurukkal, a francia királlyal szemben az angol királyhoz csatlakoztak, anélkül, hogy ezért bárki is hazaárulással vádolta volna őket. A haza – patrie – mint fogalom ugyan ismeretes volt, de csupán valamelyik feudális tartományhoz, Languedochoz vagy Aquitániához való tartozást, a tágabb lakóhelyet jelentette. Mint fogalom ismeretes volt a római korból származó nemzet – nation – is, de tartalma határozatlan maradt. Jelentette egészen tágan... a németekkel szemben a római nemzethez és nyelvhez való tartozást. De használták szűk értelemben is. A XIV. században a párizsi egyetem öt nemzete közül három francia, vagyis az île-de-france-i, a picardiai és a normandiai volt. Ennek megfelelően a XIII. század közepén Poitou tartomány feudális urai azzal az indoklással keltek fel a francia király ellen, hogy őket a franciák – az île-de-france-i feudálisok – gyűlölik és elnyomják. Igaz, hogy a XII. századi Roland-ének a douce France-t, az édes Franciaországot emlegette, s ezen nem is csak a szülőföldet, hanem valamiféle feudális közösséget értett, amelynek megvan a maga becsülete. De ez a Franciaország legfeljebb a Bretagne-tól a német határig terjedő északi féltsávot jelentette, s mint igazi közösség, csupán igény volt és nem valóság.

A francia feudalizmust belső ellentmondásai vitték az átalakulás útjára. A városi polgárság a feudálisokkal vívott osztályharcában a királyra támaszkodott. A pénzgazdaság fejlődésével a feudálisok növelték a jobbágyok kizsákmányolását, a falusi osztályharc kiélesedett. A jobbágyok fékentartására a feudális birtok-államok és hűbérfejedelemségek nem voltak már elég erősek. Ebből a célból össze kellett fogni az összes feudálisok erejét, s ezt az erőt csak a király egyesíthette. A kisebb feudálisok a hűbérfejedelemmel vívott harcaikban ugyancsak támaszt találtak a királyban. Így a döntő súlyú osztályerő, a kisebb nemesség és a városi polgárság, a király körül csoportosultak és győzelemre segítettek a hűbérfejedelmek és a szétforgácsoltság elleni harcban. Ez a harc a XII. sz. végétől a XV. sz. végéig tartott. A harc eredményeként a királyok a legtöbb észak-francia és provençai nyelvű tartományt egyesítették a központosított francia monarchiában és ezzel a névleges francia királyokból valóságos királyok lettek...

A királyok – a XIV. sz. elejétől kezdve – hatalmukat formailag megosztották a három rend, az egyházi, a nemesi és a polgári rend képviselőivel. A királyok a tartományaikat összefűző nyelvi kapcsolat segítségével teremtették meg a francia rendi államot. Eközben azonban a nyelvi kapcsolatok is megszilárdultak. A kialakult politikai egység alapján az Île-de-France dialektusa, illetve Párizs, a főváros nyelve a XIII. sz. végén egész Észak- Franciaországban elterjedt, a XIV. században uralkodóvá vált itt, és a XV. század végén már az egész Északon egyetlen nyelvet, az Île-de-France dialektusából lett francia nyelvet

beszélték. A nyelvi egységesülés viszont elősegítette az egységes piac kialakulását. Ez – a kézműipar és részben a mezőgazdaság specializálódása alapján és csupán az északi országrészben – már a XIV. század első felében megindult. A százéves háború a folyamatot ugyan feltartóztatta, de a XV. század végén Párizs, Normandia, Champagne és Burgundia gazdaságilag már egységet alkotott.

A XV. század végén tehát az volt a helyzet, hogy Franciaország politikai egysége a rendi monarchia alakjában nagyjában kialakult. Északon létrejött a nyelvi és a gazdasági egység is, de az utóbbi nem terjedt ki a déli országrészekre, s ezekben továbbra is a provençe-i nyelv különböző dialektusait beszélték. Hogyan alakult át e változások hatása alatt a közösségi ideológia?

A politikai egység létrejöttét már a XIV. században nyomon követte a Franciaországra vonatkoztatott politikai közösség tudatának kialakulása. A politikai közösség központja és jelképe a király volt, akinek az alattvalók hűséggel tartoztak. De a monarchia rendi szerkezetének megfelelően kialakult a királyság külön fogalma is, amely a rendek közösségét fejezte ki a királlyal szemben. *Alain Chartier*, aki VII. Károly titkára volt és Jeanne d'Arc korában élt, írásaiban Franciaország három gyermekéhez, a nemességhez, a papsághoz és a néphez fordult, figyelmeztetve őket kötelességeikre, amelyekkel szülőföldjük közös jólétének és a királyság védelmének tartoznak. Az ilyenfajta ideológiából és különösen Jeanne d'Arc szerepéből némelyek, mint például *Michelet*, azt a következtetést vonták le, hogy legkésőbb a XV. század első felében, az angol hódítók elleni küzdelemben megszületett az összes franciára kiterjedő nemzeti egység gondolata, létrejött tehát a francia nemzeti öntudat. A történeti tények azonban mást mutatnak. Népen ebben az időben a parasztnak, tehát a lakosság nagy többségének kizárásával, a városi polgárságot értették. [...] A parasztság így a rendi társadalmon kívül maradt. A polgárság pedig nem törekedett arra, hogy részt vegyen a politikai hatalom gyakorlásában, beérte azzal, hogy részt vett az állam igazgatásában és a politikai hatalom védelme alatt az ipar és kereskedelem fejlesztése révén gazdagodhatott. (Azt az igényét, hogy a nemesség ifjabb testvérének tekintés, a nemesség még a forradalom előtti utolsó országgyűlésen, 1614-ben is megvetéssel utasította vissza: „A vargák fiai – mondották – ne nevezzenek bennünket testvéreiknek; köztünk és közöttük akkora a különbség, mint az úr és az inas között.”) A hatalom a király és a nemesség, különösen a nagyfeudálisok birtokában volt, a rendi monarchia tehát valójában nemesi monarchia volt. [...]

A fejlődés következő szakasza a XVI–XVII. századra esik. Ebben az időben, amely a manufaktúra-kapitalizmus korszaka, a korábban létrejött politikai egység alapján végbement, és a XVIII. század végére befejeződött Észak- és Dél-Franciaországnak egyetlen gazdasági egységbe, országos piacba való egybeolvadása, s egyúttal az északi

francia nyelv kiszorította a déli, provençe-i nyelvet. Az állami egység után tehát létrejött a gazdasági és a nyelvi egység, fokozatosan kialakultak a polgári nemzet elemei.

A politikai felépítmény azonban feudális jellegű maradt, csupán a rendi monarchia helyébe az abszolút monarchia lépett. [...] Az abszolút monarchia a feudálisok hatalmi szerve volt; XIV. Lajos királysága első nemesének nevezte magát. De a feudális-abszolút monarchia – a XVI–XVII. században – még a burzsoázia gazdasági fejlődését is biztosította.

A közösségi ideológia a XVI–XVII. században az állam politikai formáját, az abszolút nemesi monarchiát tükrözte vissza. Ebben az időben már az volt a felfogás, hogy Franciaország a francia nyelvet beszélők, a franciák közössége. A közösség jelölésére elterjedt az ókori klasszikus irodalom szóhasználata alapján a haza kifejezés. De a haza fogalmát és az ebből folyó kötelességeket a nemesi államra vonatkoztatták, és a király személyében összpontosították. *Richelieu* első céljának „a királyi felség szolgálatát”, másodiknak „a királyság nagyságát” tartotta. Ez még a rendi szemléletre emlékeztetett. De XIV. Lajos idejében a király, a nemesi állam fejének személye magába szívta már a haza és az állam gondolatát. Egy pamflet ebben az időben arról panaszkodott, hogy „a király elfoglalta az állam helyét... a király minden, az állam semmi.” 1766-ban pedig, a megváltozott politikai helyzetben, XV. Lajos minisztere tiltakozott az ellen, hogy „a nemzetben valamilyen külön, önálló, az uralkodótól különálló társadalmat akarnak látni”.

Ezekben a nézetekben a francia nemesi nacionalizmus nyilvánult meg, amelynek belső és külső hatalmi törekvései a király nagyságában összpontosultak. *De Maistre* egy későbbi korszak terminológiáját használta, de ennek a kornak nemesi álláspontját fejezte ki, amikor arra a kérdésre, hogy mi a nemzet, így válaszolt: a király és az arisztokrácia. A burzsoáziának csak az a szerep jutott, hogy igazgatási szakemberekkel, gazdasági tevékenységével és pénzügyi erejével hozzájárulhatott a nemesi állam és a király nagyságához – egyébként azonban, ahogy *Sieyès* később mondotta, a nemesi államrendben semmi sem volt. A parasztság, amely folyton növekvő adóival az államot a burzsoázia mellett fenntartotta, a politikai közösségen még inkább kívül állott. Helyzetét a társadalomban *La Bruyère* leírása, viszonyát a politikai közösséghez folyton megisméltendő felkelései tanúsítják.

A XVIII. században a burzsoázia, amelynek termelőerőit akadályozták már szabad fejlődésükben a feudális viszonyok, megindította ideológiai harcát a feudális rend ellen. Ennek folyamán a haza fogalma – már *Montesquieu*-nél és *Voltaire*-nál – polgári tartalommal telítődött, amennyiben összekapcsolódott a törvény előtti egyenlőség és a szabadság gondolatával. Emellett elterjedt és a haza fogalmával összefonódott, a nemzet osztályharcos élű gondolata.

(Ebben az időben *Raynal* azt írta, hogy „hazafias szellem nélkül az államok csak népek és nem nemzetek.”) [...] A polgári felfogásban a nemesség úgy jelent meg, mint a frankok idegen nemzete, amely több mint ezer év óta elnyomja a francia nemzetet, a leigázott gall–rómaiaknak közös leszármazás által összefűzött utódait. A francia nemzetet tehát a harmadik renddel azonosították és kizárták ebből a nemességet. Közvetlenül a francia forradalom előtt Sieyès már Frankónia, vagyis Németország erdőségeibe küldötte vissza a francia nemeseket. A francia forradalomban a „patriótákat” a hazának és a nemzetnek ezek a gondolatai lelkesítették, és a guillotine volt az az eszköz, amely eltávolította a francia nemzetből a nemesség idegen testét. Pár évtized múltával *Thierry* és *Guizot* ebben a polgári szellemben írták meg a francia nemzet történetét.

A nyelvi, gazdasági és politikai közösséget betetőzte így a polgári nemzetnek a forradalomban megszilárdult, antifeudális öntudata. Az – egy és oszthatatlan – nemzet kialakulása ezzel látszólag befejeződött. A haladó francia polgári történészek, mint például *Aulard*, úgy is vélekednek, hogy a francia nemzet a nagy forradalomban született meg. A polgári nemzet öntudata azonban akkor még nem öltötte fel végleges formáját, ha a forradalom meg is valósította a törvény előtti egyenlőséget, a politikai egyelőség még hiányzott. A burzsoázia önmagát tekintette a harmadik rend politikai képviselőjének és vezetőjének, és ezen a címen a politikai hatalmat formálisan is a „gazdag és művelt” burzsoázia vette birtokába. A burzsoázia Voltaire-rel együtt azt tartotta, hogy „a nemzetben belül mindig ott van a nép, amelynek semmi kapcsolata sincs a művelt emberekkel, amely elmaradt korától és amelyet nem érint meg az ész haladása”. A cenzusos választójog mellett a nép széles tömegei – a Konvent időszakát nem tekintve – a politikai jogokban formálisan sem részesedtek. A nép tehát a politikai nemzetben kívül maradt, forma szerint sem vett részt a nemzeti akarat kialakításában, s így a nemzeti kormány vele szemben továbbra is idegen hatalom maradt. Az általános választójogot, a politikai jogok minimumát, csak a munkásosztály harcolta ki 1848-ban, a barikádokon. Ezzel létrejött – és a második császárság intermezzója után állandósult – a politikai demokrácia, amelynek intézményei látszólag a közakaratot nyugosznak. De ezzel az uralkodó burzsoázia osztályérdekei is beburkolózhattak a közakarat alapján érvényesülő nemzeti érdekek leplebe, így létrejött a polgári nemzet öntudatának végleges, demokratikus formája, amely látszólag a nemzet minden tagjától joggal megkövetelheti, hogy érdekeit feltétlenül alárendelje a nemzet demokratikus úton kifejezett összérdekének. Egyúttal azonban napirendre került a társadalom szocialista átalakítása is. A nemzeti gondolat már az első köztársaság és *Napóleon* háborúiban megmutatta – külső vonatkozásban – negatív oldalát, amikor az antifeudális népfelszabadító háború leple alatt ténylegesen agresszív, idegen nemzeteket elnyomó törekvéseket szolgált.

Amikor a történet később napirendre tűzte a szocialista átalakulást, a burzsoázia uralmát szentesítő polgári-nemzeti ideológia haladó ideológiából belső vonatkozásban is reakciós ideológiává változott.

A Kommunista Kiáltvány leleplezte azt a megtevesztést, amelyet a burzsoázia a nemzeti eszmével üz, amikor kimondotta, hogy a polgári társadalomban „a munkásoknak nincs hazájuk”. De ehhez nyomban hozzáfűzte, hogy a proletariátusnak „önmagát nemzeté kell szerveznie”, tehát a polgárok hazája helyett meg kell teremtenie a munkások és az összes dolgozók hazáját.

A következőkben megkíséreljük, hogy a szocialista nemzet kialakulására vezető fejlődést a magyar történet példáján mutassuk be. A kérdés végleges tisztázásához szükséges előtanulmányokat történetírásunk még nem végezte el. Ebben szerepet játszott az a körülmény, hogy az egész társadalmat átfogó haza modern eszméjét hallgatólagosan visszavetítette egészen a korai feudalizmus korába. Így egyszer s mindenkorra adótnak tekintve azt, ami történetileg lett, a haza-nemzet fogalomkörének fejlődésével keveset foglalkozott. Ezért a fejlődést még csak legfőbb vonalaiban tudjuk áttekinteni. Zsinórmértékül a francia történetet, az osztályharc és a politikai formák fejlődésének klasszikus menetét fogjuk alkalmazni. A francia társadalom története sok tekintetben különbözik a magyar társadalom történetétől. Hogy csak a legfőbb eltéréseket említsük, a magyar osztálytársadalom a franciához képest időben később fejlődött ki, Magyarország története az első időktől kezdve majdnem mindvégig soknemzetiségű társadalom keretében folyt, utóbb szélesebb, soknemzetiségű politikai rendszer, a Habsburg-birodalom történetéhez kapcsolódott, s nálunk a polgári forradalom nemesi vezetés alatt és egyben mint függetlenségi harc ment végbe. De a mérték akkor is a klasszikus minta marad, amelynél a folyamatok tisztán, mellékkörülményektől nem zavarva játszódnak le. Azonban a nyelvi egységesülés helyett nálunk a soknyelvűség tényét kell szem előtt tartani, amely a magyar fejlődésben alapvető szerepet játszott.

Magyarországon a természeti gazdálkodást egészen a XIII. század végéig uralkodónak tekinthetjük. A XIV. században megindult ugyan a városi fejlődés, de az árutermelés még a XVIII. században sem fűzte gazdasági egységbe az egyes országrészeket. A feudális osztálytársadalom csak a XI–XII. században alakult ki, 300 évvel később, mint Franciaországban. Ebben az időben a magyar dolgozók elvesztették szabadságukat és jobbagységba süllyedtek. *Anonymus* szerint az országot (regnum), tehát a feudális államot „az Örökkévaló Király... kegyelméből Magyarország királyai és nemesi bíriják”, és nála a nép mint a nemesek cselédsége jelenik meg. Szűkebb értelemben országon az urakat, a király úri kíséretét értették, mint ezt a lengyel nyelvbe átment magyar ország szó tanúsítja, amely ott máig is kíséretet jelent. Az ország vagy az állam tehát a királyok személyi tartozéka, függeléke

volt. Ország és nép ellentétes fogalmak voltak, a nép az országon, az államon kívül állott. A jobbágyokat fékentartó feudális államszervezet Magyarországon is szétforgácsolódott a nagybirtok-részállamokra. A saját katonai erővel rendelkező nagybirtokos a XIV. században már teljes mértékben gyakorolta a közigazgatási és a bírói hatalmat jobbágyaival szemben. [...] Magyarországon azonban a X–XII. századi francia viszonyokkal szemben, fönt maradt a központi államhatalom, amely a király és a nagybirtokosok egyesített osztályerejét képviselte a jobbágyokkal és az idegen feudális erőkkel szemben. Ami a kisebb úri birtokosokat illeti, azok a XI–XII. században meg tudták még védeni függetlenségüket a nagybirtokosoktól, s legalább formailag csak a királynak voltak alárendelve.

A XI–XII. században a feudális uralkodó osztály tagjait csak a királynak tartozó hűség személyi köteléke fűzte az utóbbihoz és egymáshoz. Ez a kötelék természeténél fogva törékeny volt. A hatalomért egymással küzdő úri pártfrakciók minden további nélkül igénybe vették a német vagy bizánci segítséget, tekintet nélkül arra, hogy ez az ország függetlenségét veszélyeztette. Még bizonytalanabb volt természetesen a jobbágyok kikényszerített hűsége uraikkal szemben. Amikor a XII. század elején a csehek betörték az országba, a jobbágyok – a zabori apát népei – nem a csehek ellen fogtak fegyvert, hanem a betörést arra használták fel, hogy föl szabadítsák magukat az úri iga alól. A személyi hűség kötelelőségén s ennek vallási szentesítésén kívül, amely az állami kapcsolatot megteremtette, a feudális uralkodó osztály egyéb közösségi tudatformát nem ismert. A haza (patria), mint az egyidejű francia szóhasználatban, csupán lakóhelyet, a nemzet (natio) mindössze nyelvi közösséget jelentett. Kálmán király egyik törvényében például „bármilyen nyelvű vagy nemzetbéli szolgáról” van szó.

Ezt a helyzetet az uralkodó osztály frakcióharcai változtatták meg. A XIII. sz. elején a nagybirtokosok a királyi föld- és embervagyon nagyrészt magukhoz ragadták, s ezzel a királyi hatalmat meggyengítették. Megnőtt erejük a kisebb úri birtokosoknak, királyi szervienseknek és várjobbágyoknak, a későbbi köznemesség elődeinek szabadságát is fenyegette. Ezek, a királyi hatalomra támaszkodva, amellyel érdekeik a nagybirtokosokkal szemben közösek voltak, szervezkedni kezdtek. Azt ugyan nem tudták megakadályozni, hogy a nagybirtokos báróktól függő helyzetbe ne kerüljenek. A XIII. század második felétől kezdve kialakult és uralkodóvá vált Magyarországon a familiárisi viszony, az a – francia vazallitásnál lazább – függőségi forma, amelynek alapján a nagybirtokos bárók a köznemesség többségét alávetették maguknak. De a nemesség és a király szövetségének eredményeképpen a XIII. században mégis létrejöttek a nemesi vármegyék, a XV. században pedig állandósultak a nemességet képviselő rendi országgyűlések... A XIII–XV. század folyamán kialakult tehát a rendi monarchia, a királyi hatalomnak hol kisebb, hol – mint Mátyás idejében – nagyobb erejével.

S ezzel a fejlődéssel párhuzamosan a közösségi tudat – már a XIII. századtól kezdve – megváltozott.

A nemesi megyék és a rendi országgyűlés alakjában a nemesek érdekközössége, mint rendi államszervezet, külön szervezeti formához jutott, és ez önálló szervként került szembe a királyi államszervezettel. A nemzet fogalma ugyan megtartotta korábbi nyelvközösségi értelmét is, de szűkebb, politikai értelemben most már az uralkodó nemesi osztályt, „a nemesség egyetemet”, modern szóhasználattal a feudális nemzetet jelentette, amely birtokában tartotta a rendi államszervezetet. Egy XIV. századközépi királyi oklevél „a magyar nemzet államáról” beszél. Világos, hogy a feudális-rendi állam nem a parasztság, hanem a nemesség állama volt, hogy tehát itt a nemesség jelenik meg magyar nemzetként. A királyi oklevelek már a XIII. század második felében a király és a nemzet becsületéről, dicsőségéről és hírnevéről szólnak. Itt is világos, hogy a nemzet a nemesi rendet jelenti. A parasztnak nem volt se becsülete, se dicsősége, se hírneve, ezek csak a katonai nemességet illették meg. Új értelmet nyert a haza fogalma is. Már a XIII. század második feléből eredő oklevelekben a haza védelméről, szabadságáról, a hazáért való hadakozásról hallunk. Azonban itt is az úri nemzet, az urak hazájáról van szó. A nemzetből kizárt parasztokra a haza fogalma nem terjedt ki. Amikor *II. Ulászló* a nemeseket *Dózsa* parasztserege ellen harcba szólította, azzal hívta őket fegyverbe, hogy „bátran, erős kezekkel induljanak a haza védelmére”. A haza itt a nemesek hazája, a „feudális haza”, amelyet meg kell védeni a parasztok támadásától. Ha azonban külellenség szorította meg a nemeseket, ezek egyszeriben számon kérték a parasztoktól a haza védelmét, s felháborodtak azon, hogy nem hajlandók a feudális hazát megvédelmezni. Ugyanaz a *Szapolyai*, aki 1514-ben a jobbágyokat a feudális haza nevében letiporta, 1540-ben amiatt panaszkodott, hogy a pórnép „odahajlik, amerre a szél fúj. Ma jön a török és megcsókolja kaftánját, holnap jöjjön a német, ezt áldja ... Örökké csak a maga hasznát keresvén, hazáját, ha kell el is tagadja”. A feudális hazát persze a bárók és nemesek is könnyen eltagadták, hasonlóan a francia rendi monarchia feudálisaihoz. A XIV. század elejének tartományurai az ország, vagyis a feudális nemzet érdekétől független politikát folytattak, a Jagelló-korszak bárói a német terjeszkedés szálláscsinálói voltak, a török hódítás korában nem egy magyar nemes ment át a törökhöz renegátként.

Az uralkodó osztály – az a közösség, amely a XIII–XIV. századtól mint magyar nemzet jelent meg – nemzetiségi szempontból kezdettől fogva vegyes összetételű volt. Az államalakítás idejében magyar, szláv, német elemekből keletkezett, amelyekhez utóbb horvát eredetű rétegek csatlakoztak. Az egész középkor folyamán mindegyre kiegészült külföldi jövevényekkel és a belföldi nemzetiségekből, szlovákokból, románokból felemelkedett elemekkel. Az uralkodó osztályt összetartó kapocs nem az etnikai eredet vagy jelleg, hanem az osztálykiváltságok

közös birtoklása volt. A feudális „magyar nemzet” éppúgy soknemzetiségű volt, mint az ország dolgozó népe, lényegében különbözik tehát az egynyelvű polgári nemzetétől. *Zrínyi Miklós*, a – feudális – magyar nemzeti törekvések legkitűnőbb képviselője a XVII. században, nemcsak magyar, hanem horvát is volt. Ugyanakkor a magyar nemesség *zömében* nemzetiségi szempontból mindig magyar és magyar nyelvű volt, s már a XIII. századtól kezdve, de még inkább a XV. századtól közös, szittya–hún eredetére hivatkozott. Azok az idegen nemzetiségű elemek, amelyek a magyar nemesség osztálykiváltságainak részeseivé lettek, részben elmagyarosodtak, részben kétnyelvűvé váltak. *Hunyadi Mátyás*, aki apai ágon román, anyai ágon délszláv eredetű volt, a német *III. Frigyes*t „a magyar fajta és a magyar nyelv ellenségének” nyilvánította. Ez *magyar* nemesi nacionalizmus volt, amely a nemesi Magyarország hatalmának kiterjedésére törekedett. De a nemesek osztálykiváltságait az sem csorbította, ha idegen nemzetiségűket és nyelvűket megtartották. A *döntő* határvonal, amely az uralkodó osztályt a kizsákmányolt osztályoktól elválasztotta, nem az előbbi etnikai egysége, nem az etnikai rétegződés volt, hanem az osztálykiváltságok birtoklása. A dolgozó népet ugyancsak nemzetiségre való tekintet nélkül olvasztotta egységbe közös osztályhelyzete. Nem tudunk arról, hogy a magyar, szlovák, román és egyéb nemzetiségű jobbágyok között harcok dúltak volna. Azt viszont tudjuk, hogy a román jobbágyok együtt küzdöttek a magyarokkal 1437-ben és 1514-ben, a nemesség magyar és román nemzetiségű tagjai ellen.

Kétségtelen azonban, hogy voltak esetek, amikor a szemben álló osztályok együtt harcoltak az idegen hódítók ellen. A Mohács előtti időben ennek kiemelkedő példái azok a harcok, amelyek *Hunyadi János* vezetésével folytak a törökök ellen. Ezek nem az etnikai értelemben vett magyarság osztályainak közös harcai voltak, hanem az általános helyzetnek megfelelően, a magyar nemesi vezetés alatt álló soknemzetiségű magyar társadalom osztályainak közös küzdelmei. Hunyadi 1442. évi erdélyi hadjáratában magyar és román parasztek vettek részt, és az 1456. évi nándorfehérvári ütközetben sem *csak magyar* parasztek harcoltak. Ezekben a harcokban az urakat és a parasztokat más célok, más érdekek vezették. Az urak kizsákmányoló uralmukat védték a törököktől, amelyet saját parasztaikon gyakoroltak. A parasztek azt az életlehetőséget védelmezték, amelyet számukra a feudális kizsákmányolás meghagyott, s amelyet a gyűjtogató, rabló, a parasztokat rabszíjra fűző ellenség pusztulással fenyegetett. A *közös* ideológiát a „pogány” ellenséggel vívott harcokhoz nem a feudális haza közös szeretete, hanem a közös keresztény hit szolgáltatta. Ismeretes, hogy Nándorfehérvár védőinek harci elszántságát, akik között osztrák keresztiesek is voltak, *Kapisztrán János* és a többi pap a vallásos fanatizmus felszításával emelte tetőpontra. Ezekből a szubjektív elemekből eredt az objektív eredmény, az állami függetlenség megvédése

a török hódítókkal szemben, ami a soknemzetiségű és feudális-rendi Magyarország továbbhaladásának előfeltétele volt.

Mohács után a politikai helyzet megváltozott. Magyarország a török veszedelemmel szemben idegen erőnek, a Habsburg-birodalomnak védelmére szorult. De a magyar nemesség csakhamar a Habsburgok abszolutisztikus törekvéseivel is szembe került. A kettős nyomás nem akadályozta meg a nemességet abban, hogy a Habsburg-államhatalom védelme alatt a jobbágyok kizsákmányolását fokozza. Ez éppen a XVI–XVII. században öltött addig ismeretlen méreteket. Ilyen körülmények között azonban az abszolutisztikus állam terhei, az adók és a császári zsoldos csapatok sanyargatásai egyre elviselhetetlenebbé váló súllyal nehezedtek a jobbágyokra. Ez oda vezetett, hogy a Habsburg-abszolutizmus ellen irányuló rendi felkelésekhez, saját külön osztályérdekeiktől vezetve, a jobbágyok is csatlakoztak, sőt az utolsó rendi szabadságharcot, amely *Rákóczi Ferenc* vezetése alatt állott, ők maguk kezdeményezték.

A nemesekkel való átmeneti, és e korban többször is ismétlődő együttműködés az idegen abszolutizmussal szemben azután kihatott a jobbágyok ideológiájára. A jobbágyok az átmeneti együttműködést a nemesekkel a közös haza gondolatával fejezték ki. Nem tudjuk még, hogy ez a helyzet hogyan hatott a felkelésben résztvevő szlovák, román stb. nemzetiségű jobbágyok ideológiájára, s hogy a magyar jobbágyok, mint ezt különösen a Rákóczi-korszak szegénylegényirodalma tanúsítja, a közös haza részeseinek tartották magukat és részt követeltek maguknak a haza szabadságaiból. Sőt, egy olyan osztályharcos irányzattal is találkozunk, amely a haza igazi fiainak éppen a szegénylegényeket és nem a honvédelem alól magukat kivonó urakat tekintette.

A nemesség a jobbágyok hazára való igényét egy pillanatig sem ismerte el, hanem változatlanul kitarzott a nemesi nemzet felfogása mellett. A szatmári béke, amellyel a nemesség, megóva rendi kiváltságait, kompromisszumot kötött az abszolutizmussal, a parasztnak semmit sem adott. A paraszti–nemesi együttműködés megszűnésével eltűnt a paraszti ideológiából a hazafias elem. A XVIII. század második felében a parasztság úri terheinek könnyítését már a Habsburgoktól várta, nem is teljesen eredménytelenül.

A XVIII. század utolsó évtizedeiben, és különösen a XIX. század első évtizedeiben ipari manufaktúrák jelentek meg Magyarországon. A nemesség növekvő mértékben áttért a mezőgazdasági áruterelésre. Kialakulóban voltak az országos piac legáltalánosabb körvonalai. De a polgárság gyenge maradt. Az ország vezető politikai erejét továbbra is a nemesség képviselte. A nemességet akadályozták a mezőgazdasági áruterelés fejlesztésében a feudális viszonyok és piacszükségletének kielégítésében az országnak a Habsburg-birodalomban elfoglalt gyarmati helyzete, amely korlátokat állított az ipar

fejlődése elé. Ez a helyzet és az a félelem, hogy Habsburgok felhasználják a parasztok gyűlöletét a nemesekkel szemben, a nemességet a jobbágy-felszabadító polgári reform útjára terelte és az ország függetlenségének követelésére indította. A nemesség ezt a kettős programot saját uralmának fenntartásával akarta megvalósítani. A polgári reform azonban, a nemesség érdekeinek egyesítése a polgárság és különösen a parasztság érdekeivel, Széchenyivel szólva együtt járt „hazánk minden lakosainak a nemzet sorába iktatásával”. A nemesi program megvalósításáért folyó küzdelmet tehát a közösségi ideológiának, a nemzet fogalmának polgári irányban való átalakulása kísérte. Ezt a programot azonban soknemzetiségű országban kellett megvalósítani. A magyar nemesség biztosítani akarta a maga uralmát a nemzetiségi parasztságon is, az ebből kiemelkedő rétegekkel szemben. Ennek eszközeül a nemzetiségek elmagyarosítása kínálkozott. Ezért a polgári és függetlenségi programot kiegészítette a nemzetiségek elmagyarosítására irányuló törekvés, amely Magyarország politikai életében akkor jelent meg először.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc bukása után az 1867-es kiegyezés a polgári nemzetnek ezt a nemesi programját valósította meg, a függetlenség tekintetében kompromisszumos alapon. Így azonban Magyarországon a polgári nemzet klasszikus, francia formájával szemben, ennek csak torz alakja jött létre. Nem azért, mert a magyar nemzet állami függetlensége nem volt teljes. *Lenin* szerint, amikor a magyarok 1867 után az osztrák–magyar monarchia épségének megőrzésére törekedtek, ez „éppen a nemzeti függetlenség érdekében” történt, „amelyet rablóbb és erősebb szomszédok teljesen eltiporhatnának”. (Ismeretes, hogy 1918 novemberében Lenin a legjobb megoldásnak azt tartotta volna, ha az osztrák–magyar monarchia népei, a monarchiában kialakult nagy gazdasági-politikai egység fenntartásával, szocialista nemzetek szövetségévé alakulnak át, feltéve, hogy ezt a megoldást a nemzeti ellentétek élessége lehetetlenné nem teszi. A Magyar Tanácsköztársaság külpolitikájában is voltak hasonló tendenciák.) *Engelsnek* is az volt a véleménye, mint ez 1882-ben *Kautskyhoz* írt leveléből kitűnik, hogy az 1867-es kiegyezés Magyarország nemzeti függetlenségét elegendő mértékben biztosította ahhoz, hogy a belső osztályharc útja szabaddá váljék. (Engels – és a marxisták általános véleménye – szerint a nemzeti függetlenség a polgári fejlődés szakaszában levő országokban előfeltétele a szocializmusért vívott osztályharc eredményességének, mert mindaddig, míg a nemzeti függetlenség hiányzik, a társadalmi erőfeszítések szükségképpen ennek kivívására irányulnak.) Nem is azért volt a magyar polgári nemzet torz alakulat, mert Magyarország soknemzetiségű ország volt. A magyar nemzetiség uralkodott a többiekén, s a polgári nemzet fogalmával nagyon is összefér más népeknek ilyen vagy olyan formában való elnyomása. A magyar polgári nemzet azért volt torz alakulat, s azért

maradt torz alakulat egész fennállása alatt, mert nem a burzsoázia teremtette meg a feudálisok forradalmi megsemmisítésével, mint a francia polgári nemzetet, hanem maguk a feudálisok hozták létre, akik befogadták a feudális nemzetbe, „az alkotmány sáncaiba” a parasztokat és a polgárokat. (Az 1848-as magyar forradalomnak csak a radikális szárnya törekedett a polgári nemzetnek francia-plebejus módszerekkel való megalkotására. *Petőfi* újdívatú nyakra valót ígért a „dicsőséges nagyuraknak”.) A magyar polgári nemzet politikai vezető osztálya, a nagybirtok és a nagyőke uralmának politikai képviselője, a dualizmus egész korszakában, sőt azon túl is a kapitalizmus viszonyaihoz a maga módján alkalmazkodó feudális osztály volt, amely ha fel is hígult különféle elemekkel, változatlanul mint „történeti osztály” igényelte magának ezt a szerepet. Ez a polgári Magyarország nem ismerte a törvény előtti egyenlőség polgári intézményét, ha a munkások, különösen a mezőgazdasági munkások jogai fogotak szóban. Még kevésbé ismerte a polgári demokrácia politikai intézményeit, a nemzet tagjainak azt a legalább formális jogát, hogy részt vegyenek a közügyek intézésében. Biztos, hogy az a sok százezer magyar, aki az első világháború előtt az országból kivándorolt, nem mint a nemzet öntudatos fia hagyta el Magyarországot. A második világháború előtt gúnyt űzött az a hárommillió koldusból, aki az akkori haza nevében hívta fel őket áldozatkészésre. Ilyen körülmények között a polgári nemzeti ideológia, a hazafias érzésre való polgári hivatkozás, amely 1848-ig, illetve 1867-ig, – ha a nemzetiségi kérdést nem tekintjük – a haladást mozdította elő, 1867 után a félfudális kapitalista osztályuralom leplezésének, a nyers osztályérdek nemzeti köntösbe rejtésének olyan eszközzé változott, melynek megtévesztő szerepe átlátszóbb volt, mint a teljesen kialakult polgári nemzet életében. [...]

A polgári-nemzeti eszme nem valami osztályérdekű koholmány, amelyet a burzsoázia azért talált ki, hogy a proletariátust félrevezesse. Ez az eszme mély gazdasági tényezők hatása alatt, történeti szükségessérré vált létrejött reális közösségnek, a polgári nemzetnek kifejezése, s ezért akkor is le nem becsülhető erővel rendelkezik, amikor a haladást előmozdító tényezőtől a tömegek megtévesztésének demagóg, reakciós eszközzé változott. Maga a nemzet, mint történetileg létrejött reális közösség sem enyészik el, amikor a munkásosztály a politikai hatalmat kezébe veszi. A nemzet mint nyelvi, állami és gazdasági közösség továbbra is fennmarad, és a szocializmus építésének közvetlen keretétül szolgál. [...]

A szocialista nemzetek egy ideig és talán sokáig fennmaradnak a szocializmus világméretű győzelme után is. De az objektív fejlődés alámossa önálló létüket. A szocialista nemzetek között egyre jobban kiépül a gazdasági munkamegosztás, a nemzet mint gazdasági egység felbomlik. A gazdasági és a kulturális kapcsolatok a nemzetek között mind sűrűbbé válnak, s ezt a folyamatot a nemzeti nyelvek háttérbe

szorulása, egyetlen nemzetközi nyelv előretörése kíséri. Az államok elhalnak, helyükbe a világtársadalom nemzetközi szervezete lép. Így a szocialista nemzet elemei fokozatosan elenyésznek, eltűnik, mert a fejlődés meghaladta, a szocialista hazafiasság. Maga a proletár nemzetköziség is, mely az osztályharc eszköze volt, átalakul, helyét elfoglalja a kommunista világtársadalomhoz való tartozás tudata. Más világ lesz ez, amelyet ma még csak nagy körvonalalaiban tudunk elképzelni. De ennek a világnak a megteremtése ma még távoli feladat. Ma a kötelességünk az, hogy fejlesszük a szocialista nemzeti öntudatot – a szocialista hazafiasságot és a proletár nemzetköziséget, teljesítsük azt a feladatot, amelyet az egymást követő nemzedékek végtelen sorában az idő nekünk kijelölt.

***

A Párizsi Kommün

(részlet)

(*A marxizmus szövetségi politikája, 1848–1889.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967, 236–241.)

[...]

Hogyan kell értékelni a Párizsi Kommünt az osztályharc története szempontjából? A Kommünt már az egykorúak is eltérően ítélték meg. Thiers és monarchista nemzetgyűlése éppúgy kommunista felkelésnek tartotta, mint ahogy a Központi Bizottság kiáltványai proletárforradalomnak tekintették. De a burzsoázia egyes körei közvetíteni igyekeztek a Kommün és a magát köztársaságinak nevező kormány között. Hogyan lehetséges az, hogy a burzsoá csoportok békét közvetítsenek a proletár forradalom és a burzsoá kormány között? [...]

Ismeretes, hogy Marx „A polgárháború Franciaországban” című munkában fejtette ki véleményét a Kommünről. Kevésbé szokták számon tartani e mű keletkezésének körülményeit. A munka az Internacionálé Főtanácsa számára készült, és Marx 1871. május 30-án, két nappal a Kommün bukása után olvasta fel a Főtanács előtt, amikor még roptak a kivégző osztagok fegyverei. Maga Párizs ostromlott, blokád alatt álló város volt. Ez nem zárta ki teljesen Párizs és a külvilág érintkezését. Marx hozzájutott párizsi újságokhoz, sőt levelezésben állott a Kommün egyes tagjaival. De természetes, hogy az adott körülmények között a május 30-án befejezett munka nem alapulhatott a Kommün történetének részletes és pontos ismeretén. Egyébként lényege sze-